Numonjon TURAEV
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN. 11, A.Kadiri, Tashkent, 100011, Uzbekistan. n.toraev@iiau.uz

ИМОМ БУХОРИЙНИНГ ЖАРҲГА ОИД УСЛУБИ («АТ-ТАРИХ АЛ-КАБИР» АСАРИДАГИ «МУНКАР АЛ-ҲАДИС» ВА «МАТРУК АЛ-ҲАДИС» ИБОРАЛАРИ МИСОЛИДА)

МЕТОД ИМАМА БУХАРИИ ПО ДЖАРХ (НА ПРИМЕРЕ ТЕРМИНЫ «МУНКАР АЛЬ-ХАДИС» И «МАРТУК АЛ-ХАДИС» В КНИГЕ «АЛЬ-ТАРИХ АЛЬ-КАБИР»)

IMAM BUKHARI'S METHOD OF JARH (ON THE EXAMPLE OF THE TERMS «MUNKAR AL-HADITH» AND «MATRUK AL-HADITH» IN THE «AL-TARIKH AL-KABIR»

Калит сўзлар: *«жарҳ ва таъдил», «катта тарих», «мункар ал-ҳадис», «матрук ал-ҳадис», «тарака фуланун ҳадисаҳу», «таракаҳу фуланун», «таракуҳу», «икки шайх», «сиҳоҳи ситта», «кутуби тисъа».*

Ключевые слова: *«джарх и таьдил», «большая история», «мункар ал-хадис», «матрук аль-хадис», «тарака фуланун ҳадисаҳу», таракаҳу фуланун», «таракуҳу», «две шейхи», «сиҳоҳи ситта», «кутуби тисъа».*

Key words: *«jarh and tadeel, «The great history», «Munkar al-hadith», «matruk al-hadith», «taraka fulanun hadisahu», «tarakahu fulanun», «tarakuhu», «two sheikhs», «sihoh sitta», «kutub tis'a».*

Ҳадис илмида «мўминларнинг амири» ҳисобланган Имом Бухорийнинг жарҳга оид қарашлари ҳамда ровийларнинг айбу нуқсонларини кўрсатиб беришда тутган ўзига хос услубини аниқлашда «ат-Тарих ал-кабир» асарини ўрганиш катта аҳамиятга эга. Зеро, асар Имом Бухорийнинг ҳадис илмларига оид қарашлари жамланган мукаммал асар ҳисобланади.

«Ат-Тарих ал-кабир»да «жарҳ ва таъдил»га оид кўплаб иборалар учрайди. Жумладан, жарҳга оид: منكر الحديث – (мункар ал-ҳадис – ҳадиси инкор этилган), متروك الحديث (матрук ал-ҳадис – ҳадиси тарк этилган), سكتوا عنه (сакату ъанҳ – у ҳақда сукут қилишган), فيه نظر (фийҳ назар – у ҳақда шубҳа бор), يتكلمون فيه (ятакалламуна фийҳ – у ҳақда салбий нарсаларни айтишган), ليس بالقوي (лайса бил-қавий

Имом Бухорийнинг (810 – 870 й.й.) ровийлар илмига бағишланган «ат-Тарих» деб номланган уч асари маълум бўлиб, улар «катта» – «ат-Тарих ал-кабир», «ўрта» – «ат-Тарих ал-авсат» ва «кичик» – «ат-Тарих ас-сағир» асарларидир. Улардан дастлабки иккитаси бизнинг кунгача етиб келган. «Ат-Тарих ал-кабир» асари мазкур асарлар ичида мавзу ва маълумотлар қамрови кенглиги билан ажралиб туради. Балки шунинг учун ҳам асар «Катта тарих» деб номлангандир. Асар нафақат Бухорий ижодида, балки «жарҳ ва таъдил» илмида ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб, ровийлар илмига оид дастлабки манбалардандир. Буни муаллифга замондош бўлган Муҳаммад ибн Абу Ҳотим, Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Саид Укда каби муҳаддислар томонидан асарга берилган юксак баҳолар ҳам тасдиқлайди.

Муаллифнинг «жарҳ ва таъдил»га оид қарашлари ҳамда ўзига хос методини аниқлашда асарда учрайдиган «жарҳ» ва «таъдил»га оид ибораларнинг ровийларга нисбатан ишлатилиш ўринлари, муаллифнинг бошқа асарларида ушбу жарҳ ёки таъдилнинг такрори масаласини таҳлил қилиш муҳимдир. Шу билан бирга, муаллиф ёки бошқа муҳаддисларнинг ўз тўпламларида асарда жарҳ ёки таъдил этилган ровийлардан ҳадис ривоят қилишган ёки қилишмаганини ўрганиш ҳам аҳамиятга эга. Зеро, бу орқали Имом Бухорийнинг ровийларга баҳо беришда ўзига хос услуби ҳамда унинг қарашларига бошқа муҳаддислар томонидан қанчалик эътибор берилгани аниқланади.

Мақолада Имом Бухорий томонидан «ат-Тарих ал-кабир» асарида ишлатилган жарҳ атамалари ичида энг кўп учрайдиган ҳамда жиддийларидан, яъни нисбатан қаттиқ жарҳ ҳисобланган «мункар ал-ҳадис» ва «матрук ал-ҳадис» атамалари таҳлили орқали унинг ўзига хос методи ёритиб берилади.

Известны три труда Имама Бухари (810 – 870) называемые «ал-Тарих», посвященные науке передатчиков хадисов, это «большой» – «аль-Тарих аль-кабир», «средний» – «аль-Тарих аль-авсат» и «малый» – «аль-Тарих ас-сагир». Первые два из них сохранились и дошли до наших дней.

Труд «аль-Тарих аль-кабир» отличается широким спектром тем и содержащими в нем информациями. Возможно, именно поэтому этот труд и называется «Большая история». Данный труд имеет большое значение не только среди работ Бухари, но и в науке «джарх и тадиль» и является одним из первых источников науки о передатчиков. Это также подтверждается высокой оценкой данного труда учеными современниками Бухари как Мухаммада ибн Абу Хатим и Ахмада ибн Мухаммеда ибн Саида ибн Укды.

Для определения взглядов автора в отношении «джарх и тадиль», а также специфического метода, важно анализировать технических терминов «джарх и тадиля» которые употребляются по отношению к рассказчикам в данном труде, а также повторяются в других его трудах. Также важно выяснить, рассказывал ли автор или другие мухаддисы в своих сборниках повествования от рассказчиков к которым применялось джарх (критика). Потому, что это раскрывает особый стиль имама Бухари в оценке рассказчиков и внимание других ученых к его взглядам.

В статье описывается специфический метод Имама Бухари на основе наиболее строгого критического термины науки джарх – «мункар ал-хадис» и «матрук аль-хадис» который используется в «ат-Тарих аль-кабир».

Three well-known works of Imam Bukhari (810 - 870) which dedicated to the science of narrators of hadith that called «al-tarikh». They are «big» – «al-Tarikh al-kabir», «medium» – ‘al-Tarikh al-awsat» and «small» – «al-Tarikh al-saghir». The first two of them have survived to the present day.

al-Tarih al-Kabir is characterized by a wide range of topics and information contained therein. Perhaps that is why this work was called «The Great history». This book has great importance not only among the works of Bukhari, but also in the science of «jarh and tadil». It is one of the first sources of the science of transmitters. This is confirmed by the high evaluation of this work by scientists’ contemporaries of Bukhari as Muhammad Ibn Abu Hatim and Ahmad Ibn Muhammad Ibn Said Ibn Ukda.

To determine the author’s views on «jarh and tadil», as well as a specific method, it is important to analyze the terms of «jarh and tadil» which are used in relation to the transmitters in this work, as well as repeated in his other works. It is also important to find out whether the author or other muhaddith in his collections of narratives from the narrators to which the jarh (criticism) was applied. Because it reveals a particular style of Imam Bukhari in the assessment of narrators and the attention of other scholars to his views.

In the article it is described the specific method of Imam Bukhari on the basis of the most strict critical terms of science jarh – «munkar al-hadith» and «matruk al-hadith» which is used in «at-Tarikh al-Kabir».

– кучли эмас), ليس بذاك (лайса бизак – бундай эмас), ضعيف (заиф – заиф),ليس بشيء (лайса бишай – ҳеч нарса йўқ), عنده عجائب، صاحب عجائب (ъиндаҳу ажоиб, соҳиб ажоиб – унинг ажойиб ривоятлари бор) ҳамда ذاهب الحديث (зоҳиб ал-ҳадис – ҳадиси тарк этилган) каби атамалар ишлатилгани ҳолда, таъдилга оид ثقة (сиқа – ишончли), صدوق (содуқ – ишончли, тўғрисўз), ثبت (сабт – собит, адолат ва забт соҳиби) каби иборалар қўлланилган.

«Мункар ал-ҳадис» жарҳ уламолари наздида ровийнинг заифлигига далолат қилувчи атама бўлиб, «мункар» сўзи билан боғлиқ учта жарҳ атамаси мавжудлиги ҳамда уларнинг орасида фарқ борлигини инобатга олиш лозим. Бу ўринда Абдулҳай Лакнавийнинг шарҳи эътиборга моликдир. У «мункар ал-ҳадис» ва «мункар ровий» ҳамда «мункарларни ривоят қилади» атамалари орасида фарқ борлигини, буларни билмаган киши эса [ушбу илмда]

адашиб кетишини айтиб[3], «ушбу ҳадис мункардир» деганда унинг ровийси «сиқа» (ишончли) эмас деган хулосага келмаслик лозимлигини таъкидлайди. Зеро, аксарият ҳолатларда ушбу ибора «фақатгина бир киши томонидан ривоят қилинган ҳадис»га нисбатан ишлатилади. Мутааххир уламолар наздида, «мункар ҳадис» – заиф ровийнинг «сиқа» ровийга мухолиф бўлган ривоятидир. Сиқа ровийнинг ривояти бошқа сиқа ровийларга мухолиф бўлса, унда ушбу ҳолат «шоз» дейилади (Laknaviy, 1987:199-200). Демак, ҳадиснинг мункар эканлиги ровийнинг ҳам мункарлигини англатмайди. Шу билан бирга, ровийга нисбатан жарҳда «мункарларни ривоят қилади» ёки «ҳадиси мункардир» дейилганда, ушбу ровийнинг заиф экани тушунилмайди. Бу борада Зайн Ироқийнинг «Тахриж аҳадис иҳё ал-улум» асарида «кўп ҳолларда ровийга унинг биргина ҳадис ривоят қилгани сабабидан унга нисбатан мункар лафзи ишлатилади» (Saxoviy, 2003: 662), – деган изоҳи аҳамиятга эга.

Саховий ушбу атама заиф ровийлардан «мункар ҳадис»лар ривоят қилган «сиқа» (ишончли) ровийларга нисбатан ҳам ишлатилишини айтиб ўтади. Далил сифатида эса, Ҳокимдан қилинган қуйидаги ривоятни келтиради. Ҳоким: «Дорақутнийга Сулаймон ибн Бинт Шураҳбилчи?», – дедим. У: «Сиқа», – деб жавоб берди. Шунда: «Унинг мункар ривоятлари бор эмасми?», – дедим. Шунда у: «Ушбу ривоятларни заиф қавмдан ривоят қилган. Аммо, ўзи сиқадир», – деди (Saxoviy, 2003:162).

Бирор ровийга нисбатан «мункар» баҳосини беришда унинг кам бўлсада «мункар» ривоятлари асос бўлаверади. «Мункар» бўлмаган бошқа ривоятлари инобатга олинмайди. Шу сабабли «мункар ал-ҳадис» бўлган ровийнинг барча ривоятлари ҳам «мункар» бўлавермайди. Бу ҳақда Имом Заҳабийнинг Абдуллоҳ ибн Муовия Зубайрий биографиясида келтирган изоҳи муҳим маълумот беради. Унда Заҳабий муҳаддисларнинг у ҳақдаги «мункар ал-ҳадис» баҳоси унинг барча ривоятлари «мункар» эканини англатмаслигини таъкидлайди. Буни изоҳлаб, бир ровий кўпгина ривоят қилган бўлса-ю, уларнинг баъзилари «мункар» бўлса, ушбу ровийга нисбатан «мункар ал-ҳадис» ибораси қўлланишини айтади (Laknaviy, 1987:201).

Ибн Ҳажар «Муқаддимату фатҳ ал-борий» асарида Муҳаммад ибн Иброҳим Таймий биографиясида тўхталар экан, Имом Аҳмаднинг у ҳақда «Мункарларни ривоят қилади», иборасини ҳам шарҳлайди. Жумладан, Аҳмад ибн Ҳанбал ва бошқалар томонидан бир кишидан ривоят қилинган ва ҳукм олинмайдиган ҳадисга нисбатан «мункар» ибораси ишлатилганини ушбу ровий тўғрисидаги жарҳнинг сабаби бўлиши мумкинлигини айтади (Asqaloniy, 2001:158).

Саховий: «Ибн Дақиқ Ийд «Шарҳ ал-илмом»да: «Мункарларни ривоят қилишларининг ўзи уларнинг ривоятларини тарк этишга асос бўлмайди, балки мункар ривоятлар кўпайиб кетгачгина, ровийга нисбатан «мункар ал-ҳадис» ибораси ишлатилади. «Мункар ал-ҳадис» ҳадиси тарк этиладиган ровийга нисбатан ишлатиладиган сифатдир. Бошқа ибора («мункарларни ривоят қилади», «ҳадисида накора бор» каби) давомийликни тақозо этмайди. Қандай қилиб, Аҳмад ибн Ҳанбал Муҳаммад ибн Иброҳим Таймий ҳақида «мункар ҳадисларни ривоят қилади» дейиши мумкин! Ахир икки шайх «Амаллар ниятга мувофиқдир» ҳадисини ундан ривоят қилишганку» (Zay'aliy, 1997:179)! – дейди.

Ушбу ривоятни юқоридаги фикрларнинг яққол исботи сифатида қабул қилиш мумкин.

Имом Бухорийнинг «ат-Тарих ал-кабир» асарида «мункар ал-ҳадис» ибораси 193 та ровийга нисбатан ишлатилган. Унда, шунингдек, 29 та ровий ва ривоят ҳақида «унинг мункарлари бор», «ҳадислари орасида мункарлари бор» шаклида жарҳ иборалари ҳам учрайди. Ушбу атама ва у билан жарҳ этилган ривоятларнинг даражасини билишда Бухорийнинг ўзидан қилинган ривоят аҳамиятлидир. Жумладан, у: «Ким ҳақида «мункар ал-ҳадис» деган бўлсам, ундан ривоят қилиш ҳалол эмасдир», – дейди (Laknaviy, 1987:208).

Мазкур ровийларга нисбатан ишлатилган ҳукмнинг 3 таси Аҳмад ибн Ҳанбалдан (Buxoriy, b:3:316:1075; 5:259:835; 7:291:1242), 1 таси Яҳёдан (Buxoriy, b:6:130:1934) ривоят қилингани таъкидланган бўлиб, муаллиф фақатгина 6 та ровий тўғрисидаги ҳукмни ўзининг номидан «قال ابو عبد الله» (Абу Абдуллоҳ айтади) шаклида ишлатади (Buxoriy, b:1:37:59; 1:40:63; 1:40:64; 2:342:2684; 4:161:2336; 4:357:3135).

Мазкур ровийлардан дастлабки 50 нафарини танлаб олган ҳолда, уларнинг «ат-Тарих ал-авсат», «аз-Зуафо ас-сағир» асарларида ҳам келган ёки келмагани, келган тақдирга қайси лафзлар билан жарҳ этилгани масаласи ўрганилганда, қуйидагилар маълум бўлди (1-жадвал)

[3] Изоҳ: ушбу ва кейинги ўринларда: a:b:c:d – манба:жуз:-бет:ровий рақами.

1-жадвал

№	الراوي	التأريخ الكبير	التأريخ الاوسط	الضعفاء الصغير
1.	مُحَمَّد بن اسماعيل الضبي	1/37/59		
2.	مُحَمَّد بْن إِسْحَاق بْن إِبْرَاهِيم بْن مُحَمَّد الأسدي الأندلسي	1/40/63		
3.	مُحَمَّد بْن حجاج اللخمي	1/64/142	2/224/2387	
4.	مُحَمَّد بْن أَبِي حميد ويقَالَ حماد بْن أَبِي حميد الْمَدَنِيّ	1/70/168	2/184/2234	315
5.	مُحَمَّد بْن ذكوان	1/79/205	2/51/1756	316
6.	مُحَمَّد بْن زاذان	1/88/242		319
7.	مُحَمَّد بْن أَبِي الزعيزعة	1/88/244		
8.	مُحَمَّد بْن عَبْد الرَّحْمَن بْن البيلماني مولى عُمَر	1/163/484		329
9.	مُحَمَّد بْن عَبْد الملك أَبُو عَبْد اللَّه الْأَنْصَارِيّ	1/164/487	2/215/2351	331
10.	مُحَمَّد بْن عَبْد العزيز بْن عُمَر بْن عَبْد الرَّحْمَن بْن عَوْفٍ الزُّهْرِيّ	1/167/498		
11.	محمد بن عبيد الله بْن أَبِي رَافِعٍ مَوْلَى النَّبِيّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	1/171/512		232
12.	مُحَمَّد بْن عون الخراساني	1/197/606	2/109/1972	335
13.	مُحَمَّد بْن عقبة	1/199/614		
14.	مُحَمَّد بْن عِمْرَان	1/202/602		
15.	مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الْعَبْدِيُّ	1/204/635	2/271/2568	
16.	مُحَمَّد بْن عثيم أَبُو ذر الحضرمي	1/205/641	2/109/1973	336
17.	مُحَمَّدُ بْنُ فُرَاتٍ الْكُوفِيُّ أَبُو عَلِيٍّ التَّمِيمِيُّ	1/208/656	2/188/2251	339
18.	مُحَمَّد بْن كثير أَبُو إِسْحَاق الْقُرَشِيّ	1/217/683		
19.	مُحَمَّد بْن كثير السلمي الْبَصْرِيّ	1/218/687		338
20.	مُحَمَّد بْن ميمون الزعفراني	1/234/739		
21.	مُحَمَّد المحرم	1/248/790		
22.	إِبْرَاهِيم بْن جرير بْن عَبْد اللَّه البجلي	1/278/892		
23.	إِبْرَاهِيم بْن أَبِي حية أبو اسماعيل الْمَكِّيّ	1/283/913		
24.	إِبْرَاهِيم بْن الفضل أَبُو إِسْحَاق المخزومي الْمَدَنِيّ	1/311/989	2/96/1928	
25.	إِبْرَاهِيم بْن مهاجر بْن مسمار الْمَدَنِيّ	1/328/1033	2/290/2642	9
26.	إسمعيل بْن قيس بْن سعد بْن زيد بْن ثابت أَبُو مصعب الْمَدَنِيّ الْأَنْصَارِيّ	1/370/1172		18
27.	اسماعيل بن مخراق مدينى	1/374/1188	2/293/2654	
28.	إِسْحَاق بْن سَعِيد بْن جبير	1/392/1249		
29.	إِسْحَاق بْن نجيح الملطي، قردوسي أزدي	1/404/1293		
30.	أيوب بْن ذكوان	1/414/1320		
31.	أيوب بْن سيار.أَبُو سيار الزُّهْرِيّ	1/417/1332	2/188/2252	
32.	أيوب بْن واقد أَبُو الْحَسَن الكوفي	1/426/1370	2/265/2553	28
33.	أبان بْن جبلة أَبُو عَبْد الرَّحْمَن الكوفِي	1/454/1451	2/189/2254	31
34.	أصرم بْن غياث النيسابُوري أَبُو غياث	2/56/1670	2/290/2643	34
35.	أزور بْن غالب	2/57/1675	2/129/2043	36
36.	أغلب بْن تميم بْن النعمان الكندى	2/70/1720	2/216/2354	
37.	بشير بْن ميمون أَبُو صيفِي واسطي	2/105/1847		41
38.	بشار بن موسى بن عثمان الخفاف	2/130/1935	2/344/2828	
39.	ثابت بن زهير، أبو زهير، بصري	2/163/2064	2/189/2255	44
40.	جعفر بن أبي جعفر. ميسرة. الأشجعي. أبو الوفاء الكوفي	2/189/2148	2/129/2041	47
41.	جرير بْن أيوب البجلي الكوفي	2/215/2238	2/107/1964	50
42.	جراح بْن المنهال أَبُو العطوف الجزرى	2/228/2289	2/107/1965	51
43.	جارود بْن يزيد النيسابُوري	2/237/2308	2/319/2750	53
44.	جميع بن ثوب. الشامي	2/243/2331	2/190/2256	52
45.	جزي بْن بكير العبسي	2/251/2360		55
46.	الحارث بْن نبهان الجرمي	2/284/2481	2/146/2103	
47.	الْحَسَن بْن أَبِي جَعْفَر الجفري الْبَصْرِيّ	2/288/2500	2/170/2185	63
48.	الْحَسَن بْن علي الْهاشمي	2/298/2533	2/146/2106	65
49.	حبيب بْن أَبِي الأشرس وهو حبيب بْن حسان الكوفي	2/313/2590	2/95/1925	67
50.	الحكم بْن يعلى بْن عطاء المحاربي الكوفي	2/342/2684	2/252/2502	

Мазкур 50 нафар ровийдан 20 нафари (40 %и) ҳар учала асарда ҳам «мункар ал-ҳадис» сифатида жарҳ этилган.

Ровийлар вафот тарихига кўра тартибланган «ат-Тарих ал-авсат» асарида мазкур 50 нафар ровийнинг 27 нафари (54 %и) айни ҳукм билан такрорланган бўлиб, қолган 2 нафари (4 %и) «سَيْيَل ءْيَشب», «ريكانَم هذْع» шаклида, жами 29 нафар (58 %) ровий жарҳ этилган. Заиф ровийларга бағишланган «аз-Зуафо ас-сағир»да эса ушбу 50 нафар ровийнинг 27 нафари (54 %и) ушбу ибора билан жарҳ этилган.

Имом Бухорий томонидан «ривоят қилиниши ҳалол эмас», дея таърифланган юқоридаги ровийлардан бошқа машҳур муҳаддислар асарларида ривоятлар келтирилган ёки келтирилмагани масаласини таҳлил этиш юқоридаги мақсадга етишишда, яъни унинг ўзига ҳос услуби ва муҳаддислар орасидаги мавқеини аниқлашда муҳимдир (Murodov, 2019:34).

Юқорида келтирилган 50 нафар ровийдан дастлабки 10 нафари мазкур шартлар асосида таҳлил қилинганда улардан 8 нафари: Муҳаммад ибн Исмоил Зобий, Муҳаммад ибн Исҳоқ ибн Иброҳим ибн Муҳаммад Усдий Андалусий, Муҳаммад ибн Ҳажжож Лахмий, Муҳаммад ибн Абу Ҳамид (Ҳаммод ибн Абу Ҳамид Маданий ҳам дейилади), Муҳаммад ибн Заквон, Муҳаммад ибн Зозон, Муҳаммад ибн Абу Заъийзаъа ва Муҳаммад ибн Абдулмалик Абу Абдуллоҳ Ансорийлардан машҳур муҳаддислар томонидан ҳадис ривоят қилинмагани маълум бўлди. Қолган икки ровий – Муҳаммад ибн Абдураҳмон ибн Байламоний ҳамда Муҳаммад ибн Абдулазиз ибн Умар ибн Абдураҳмон ибн Авф Зуҳрийлардан эса машҳур муҳаддислар тўпламларида ривоятлар келтирилган. Жумладан, Муҳаммад ибн Абдураҳмон ибн Байламонийдан «икки шайх» ривоят қилишмаган бўлишса-да (Hokim Naysoburiy, 1990:2:271), бошқа муҳаддислар томонидан ҳадис ривоят қилингани маълум бўлди. Таҳлил натижалари Байламонийдан қилинган ривоятларнинг аксарияти отасидан, у эса Ибн Умардан қилинган бўлиб, унда Расулуллоҳ (с.а.в.) дан эмизишнинг собит бўлишида кимнинг гувоҳлиги жоизлиги ҳақида сўралганда, бир эркак ва аёл, деб айтгани зикр этилади (Ahmad ibn Hanbal, 2001:8:511). Дорақутний ундан таҳоратда масҳни 3 марта қилиш, маҳр, ҳадисларнинг бошқа ҳадисларни насх қилиши масаласида ривоятлар келтиради (Doraqutniy, 2004:1:161; 4:357; 5:255). Байҳақий эса маҳр ва эмизишда аёл кишининг гувоҳлиги тўғрисидаги ривоятларни келтириш билан биргаликда, Байламонийнинг «заиф ровий» эканини ҳам алоҳида таъкидлайди (Bayhaqiy, 2003:7:391, 764).

Муҳаммад ибн Абдулазиз ибн Умар ибн Абдураҳмон ибн Авф Зуҳрийдан «сиҳоҳи ситта»да ривоятлар келтирилгани кузатилмаса-да, бир қанча машҳур тўпламларда ҳадислар ривоят қилинган. Жумладан, Ҳоким «Мустадрак»да Қуръон тафсирига оид «Набий (с.а.в.)нинг қироати» (Maxsudov, 2019), «Абдураҳмон ибн Абу Бакрнинг манақиби» ҳамда «Тавба ва иноба китоби»да ундан ривоятлар келтириб, ушбу ҳадисларнинг исноди саҳиҳлигини алоҳида таъкидлайди (Hokim Naysoburiy, 1990:2:252; 3:542; 4:280).

«Матрук» сўзи «тарака» (тарк этмоқ) феълининг мажҳул нисбатдаги масдари бўлиб, «тарк этилган, қолдириб, ташлаб кетилган» маъноларини англатади. «Усул ал-ҳадис» (ҳадис истилоҳлари илми) уламолари томонидан ҳадис тўқигани маълум бўлмаса-да, кундалик ҳаётида ёлғон билан танилган ровий томонидан ривоят қилинган ривоятга нисбатан ишлатилади (Suyutiy:170). «Матрук ал-ҳадис» атамаси эса, ривояти тарк этилган ровий маъносида қўлланилади.

Ибн Абу Ҳотим ва Ибн Салоҳлар наздида «матрук» жарҳнинг аввалги мартабаси ҳисобланса, Ироқий наздида иккинчи, Заҳабий, Саховий ва Синдийлар наздида эса учинчи даражаси ҳисобланади. Ибн Маҳдий ушбу атаманинг таърифида: «Шўъбадан кимнинг ҳадиси тарк этилиши ҳақида сўралди. У: «Ким ёлғонда айбланса; кўп хато қилса («ғалат»); кўпчилик ижмоъ қилган ҳадисда хато қилиб, ўзидан гумонланмасдан ушбу хатосида бардавом бўлса; машҳур қишилардан ривоят қилса-ю, бошқа машҳурлар буни билишмаса [ўшанинг ҳадиси тарк этилади]» деди», – дея Шўъба тарафидан иқтибос келтиради (G’avriy, 2007:3:133). Ушбу таърифдан англашиладики, ровийнинг ҳадиси тарк этилиши учун унда бир нечта салбий сифатлар, яъни ёлғончи ёки хотираси ўта заиф бўлиши лозим. Аҳмад ибн Салоҳ бирор ровийнинг ривояти токи барча [муҳаддислар] унинг ҳадиси тарк этилишига ижмоъ қилишмагунича тарк этилмаслигини айтади. Бунда улар «заиф» ёки «фалончи матрук» деган лафзлар билан ушбу ровийни жарҳ этишлари зарур (G’avriy, 2007:3:133-134). Ушбу қарашга асосланилса, бирор ровий ҳақида барча муҳаддислар «матрук» атамаси билан жарҳ ишлатишмаган бўлишса, у «матрук» ҳисобланмаслиги лозим бўлади. Аммо, жарҳга оид манбаларда баъзи ровийлар ҳақида якдил бўлмаган жарҳларни учратиш мумкин. «Матрук ал-ҳадис» атамаси ҳам улар жумласидандир. Мисол учун, «Таҳзиб ат-таҳзиб» асарида Абон ибн Исҳоқ Асдий Куфийнинг таржимаи ҳоли баёнида Ибн Маин ва Ижлийларнинг «лайса биҳи баъс», яъни «сиқа» ҳукмини беришгани, Ибн Ҳиббон эса «ас-Сиқот»да зикр этгани ҳолда, Аздийнинг у ҳақда «матрук ал-ҳадис» баҳосини берганини уч-

ратиш мумкин (G'avriy, 2007:3:134). Бу эса, юқоридаги таърифнинг тўғрилигини шубҳа остига олади. Бу ўринда Алий Қорийнинг «барча» лафзи «аксар» маъносида ишлатилиши тўғрисидаги изоҳи аҳамиятли бўлиб, таъриф ҳамда Абон ибн Асадий Куфий тўғрисидаги ҳукм ўртасидаги юқоридаги вазиятда муаммони ҳал этади (Ali Qoriy:737).

«Ат-Тарих ал-кабир»да ушбу атама «матрук ал-ҳадис», «тарака фуланун ҳадисаҳу», «таракаҳу фуланун» ҳамда «таракуҳу» шаклларида қўлланган бўлиб, биринчи ҳолатни аксар муҳаддисларнинг айни ровийга берилган ҳукми, иккинчи ҳолатда айни ровийнинг ривоятига нисбатан маълум муҳаддисларнинг ҳукми, учинчи ҳолатларда бир ёки бир неча кишининг [исми зикр этилган муҳаддиснинг] қараши ҳамда тўртинчи ҳолатни бир қанча [исми зикр этилмаган] муҳаддисларнинг қараши баёни сифатида тушуниш мумкин.

Қуйида ушбу атаманинг 4 шаклдаги кўриниши воситасида жарҳ этилган ровийларни келтириб, уларнинг муаллифнинг бошқа асарларида ҳам такрорланганлиги кўриб чиқилади (2-жадвал).

2-жадвал

№	الراوي	التأريخ الكبير	التأريخ الاوسط	الضعفاء الصغير
متروك الحديث				
	مُحَمَّد بْن سَعِيد الشامي ويقَالَ ابْن أَبِي قيس ويقَالَ ابْن الطبري ويقَالَ ابْن حسان أَبُو عَبْد الرَّحْمَن	1/94/257	2/94	320
	إِبْرَاهِيم بْن هراسة أَبُو إِسْحَاق الشيباني الكوفِي	1/333/1051	2/279	11
	أصرم بْن حوشب	2/56/1671	2/290	30
ترك فلان حديثه				
	باذام أَبُو صالح مولى أم هانئ الْهاشمي، كوفِي	2/144/1988	1/238	43
	حسين بْن قيس أَبُو علي الرحبي، ويقال لَهُ حنش	2/393/2892	2/54	8
	سهل بن سليمان الأسود القرشي	4/103/2114	2/252	
	عَبْد اللَّه بْن سلمة الأفطس الْبَصْرِيّ	5/100/288	2/292	
تركه فلان				
	مُحَمد بْن السائب، أَبو النَّضر، الكَلبِيُّ	1/101/283	2/51	322
	مُحَمد بْن عُبَيد اللهِ، العَرزَمِيُّ، أَبو عَبد الرَّحمَن، الكُوفيُّ	1/171/513		232
	مُحَمد بْن عُمَر، الواقِدِيُّ، مَدَنِيٌّ، قاضي بَغداد	1/178/543	2/311	334
	إِبْرَاهِيم بْن مُحَمد بْن أَبي يحيى، الأسلَميّ، المَدَنِيٌّ	1/323/1013	2/257	7,8
	إِسْمَاعِيل بْن أَبي إِسحاق، أَبو إِسرائيل، العَبسِيّ، المُلاَئِيّ، الكُوفيّ	1/346/1091	2/153	15
	إِسْمَاعِيل بْن أَبان، أَبو إِسحاق، الحَنّاط، الكُوفي	1/347/1093	2/337	16
	إِسْمَاعِيل بْن عَبد الرَّحمَن، الأَعور، السُّدِّيّ، الكُوفي	1/361/1145	1/313	
	إِسْمَاعِيل بْن مُسْلِم، المَكِّيّ	1/372/1179	2/84	19
	إِسحاق بْن إدريس، الْبَصْرِيّ	1/382/1220	2/319	
	إِسْحَاق، أَبو الغصن	1/399/1270		
	أيوب بْن خوط، أَبو أُمَيَّة، الْبَصْرِيّ	1/414/1318	2/266	26
	بِشر بْن نُمَير، القُشَيريّ، الْبَصْرِيّ	2/84/1773	2/106	38
	جَابِر بْن يزيد، الجُعفي، الكُوفيّ	2/210/2223	2/10	49
	الْحَسَن بْن دينار، هو ابْن واصل، أَبو سَعِيد، التَّمِيمِيّ	2/292/2513	2/146	64
	خَالِد بْن القاسم، أَبو الهَيثم، المدائني	3/167/573	2/318	104
	خارجة بْن مُصعب، الضُّبَعِيّ، أَبو الحَجّاج، الخُراسانِيّ	3/205/702	2/195	108
	رَوح بْن مُسافر، أَبو بِشر	3/310/1055	2/196	120
	زَمعَة بْن صالح، المَكِّيّ	3/451/1505		
	صالح بْن مُحَمد بْن زائدة، أَبو واقد، اللَّيثيّ، المَدَنِيّ	4/291/2862	2/103	168
	عَبد العَزيز بْن أَبان، أَبو خَالِد، القُرَشِيّ	6/30/1587	2/312	224
	عُثْمان بْن مِقسَم، البُرّيُّ، أَبو سَلَمة، الكِندِيُّ	6/252/2319	2/160	251
	عَمرو بْن عُبَيد بْن باب، البَصريُّ، أَبو عُثْمان	6/352/2608	2/71	262
	عُمارة بْن جُوَين، أَبو هارون، العَبديُّ، البَصريُّ	6/499/3107	2/67	282
	يَزِيد بْن سُفيان، أَبو المُهَزِّم، البَصريُّ	8/339/3235		404
تركوه				
	إِسْحَاق بْن عَبْد اللَّه بْن أَبِي فروة أَبُو سُلَيْمَان مولى عثمان بْن عفان قرشي مديني	1/396/1260	1/1260	20

	جَعْفَر بْن الزبير الشامي	2/192/2160	2/106	46
	الحكم بْن ظهير أَبُو مُحَمَّد الفزاري الكوفي	2/345/2694	2/214	70
	حفص بْن سُلَيْمَان الأسدي أَبُو عُمَر القارئ	2/363/2767	2/256	
	زياد بْن ميمون أَبُو عمارة البصري الثقفى	3/370/1252	2/148	124
	سُلَيْمَان بْن أرقم مولى قريظة أو النضير الْبَصْرِيّ	4/2/1756	2/196	142
	سالم بْن عَبْد الأعلى أَبُو الْفيض	4/117/2158		150
	سلام بْن سلم السعدي المدائني الطويل	4/133/2224	2/214	152
	عَبْد اللَّه بْن واقد أَبُو قتادة الحراني	5/219/713	2/311	198
	عباد بْن كثير الثقفي الْبَصْرِيّ	6/43/1642	2/104	227
	عباد بْن صهيب الْبَصْرِيّ المدري	6/43/1643	2/325	228
	عَبْد الْوَاحِدِ بْن زيد الْبَصْرِيّ	6/62/1713		230
	عَبْد الرحيم بْن زيد بْن الحواري العمي أَبُو زيد	6/104/1744	2/254	235
	عَبْد الغفور أَبُو الصباح الواسطي	6/137/1948	2/204	
	عثمان بْن عَبْد الرَّحْمَن الوقاصي	6/238/2270	2/161	250
	عَنْبسة بْن عَبْد الرَّحْمَن الْقُرَشِيّ	7/39/169	2/262	287
	غزوان بْن يُوسُف العامري البصري	7/108/485	2/141	293
	غياث بْن إِبْرَاهِيم أَبُو عَبْد الرَّحْمَن	7/109/489	2/236	294
	فرات بْن السائب أَبُو سُلَيْمَان	7/130/583	2/142	297
	مُعَلى بْن هلال الكوفي	7/396/1727	2/179	
	يعقوب بْن إِبْرَاهِيم أَبُو يوسف القاضي	8/397/3463		412

«Матрук ал-ҳадис» атамаси билан жарҳ этилган 3 нафар ровийларнинг ҳар учаласи (100 %и) «ат-Тарих ал-авсат» ҳамда «аз-Зуафо ас-сағир»ларда ҳам учраган. «Тарока фуланун ҳадийсаҳу» лафзи билан жарҳ этилган ровийларнинг ҳар тўртталаси ҳам (100 %и) «ат-Тарих ал-авсат»да ҳам келтирилган бўлиб, «аз-Зуафо ас-сағир»да уларнинг 2 нафари (50 %и) зикр этилган. «Таракаҳу» лафзи билан жарҳ этилган ровийлар 24 нафар бўлиб, уларнинг 20 нафари (83 %и) «ат-Тарих ал-авсат»да, яна шунчаси (83 %и) «аз-Зуафо ас-сағир»да ҳам такрорланган. Ҳар икки асарда ҳам такрорланган ровийлар сони эса 18 нафарни (75 %) ташкил этади. «Таракуҳ» лафзи билан жами 21 та ровий жарҳ этилган бўлиб, улардан 18 нафари (86 %и) «ат-Тарих ал-авсат»да, яна шунчаси «аз-Зуафо ас-сағир»да такрорланган. Ҳар икки асарда ҳам такрорланган ровийлар сони эса 15 нафарни (71 %) ташкил этади.

Асарда «мартук ал-ҳадис» атамаси билан жарҳ этилган ровийлар: Муҳаммад ибн Саид Шомий, Иброҳим ибн Ҳароса Абу Исҳоқ Шайбоний, Асрам ибн Ҳавшаблар ҳар учала асарда ҳам бир хил жарҳ этилгани, айниқса, заиф ровийларнигина ўз ичига олган «аз-Зуафо ас-сағир»да ҳам келтирилгани унинг Имом Бухорий наздида жиддий жарҳ атамаларидан ҳисобланганига ишора қилади. Машҳур ҳадис тўпламларида мазкур ровийлардан ривоятлар келган ёки келмаганини аниқлаш муҳаддиснинг ушбу атамани ишлатишдаги методини аниқ кўрсатиб беради.

Имом Бухорий ҳамда Имом Муслимларнинг «Саҳиҳ»лари, Абу Довуд ҳамда Имом Термизийларнинг «Сунан»лари ровийлари орасида мазкур 3 ровийнинг учрамаслиги, яъни улардан бирорта ривоят мавжуд эмаслиги ушбу атаманинг аксарият буюк муҳаддислар томонидан ҳадиси қабул қилинмайдиган ровийларга нисбатан ишлатилган, деган хулоса чиқаришга сабаб бўлади. Бошқа ҳадис тўпламларида ҳам Муҳаммад ибн Саид ҳамда Иброҳим ибн Ҳаросалардан ривоятлар учрамайди. Фақатгина, Асрам ибн Ҳавшабдан бир нечта ривоятлар учрайди. Жумладан, Ҳокимнинг «Мустадрак»и (Hokim Naysoburiy, 1990:3:657), Доракутнийнинг «Сунан»и (Doraqutniy, 2004:5:454), Табаронийнинг «Муъжам ал-кабир» (Tabaroniy, b, 1994:11:326, 19:12:118), «Муъжам ал-авсат» (Tabaroniy, a:4:214, 18:5:52, 18:7:372, 18:8:37) ҳамда «Муъжам ас-сағир»ларида (Tabaroniy, c, 1985:1:399, 20:2:205, 20:2:249) Асрамнинг ривоятлари келтирилган.

«Ат-Тарих ал-кабир»да «тарока фуланун ҳадийсаҳу» ибораси билан жарҳ этилган тўрт ровийларнинг 3 нафари Аҳмаддан (Buxoriy, b:2:392:2892, 10:4:103:2114, 10:5:100:288), 1 нафари эса Ибн Маҳдийдан (Buxoriy, b:2:144:1988) иқтибос келтирилгани ҳолда жарҳ этилган ровийларнинг барчаси «ат-Тарих ал-авсат»да, 2 нафари эса «аз-Зуафо ас-сағир»да уларнинг такрор қайд этилгани ушбу ибора Бухорий наздида ҳам жиддий жарҳ атамаларидан бўлган деган дастлабки хулосага сабаб бўлади. Ушбу хулосанинг асосли эканини текшириш учун ҳадис тўпламларида уларга тегишли ривоятлар мавжудлиги текширилганда, Бозом Абу Солиҳ, Саҳл ибн Сулаймон ва Абдуллоҳ ибн Салама

Ақтаслардан машҳур ҳадис тўпламларида ривоят келмагани кузатилади. Аҳмад томонидан ҳадиси тарк этилгани қайд этилган Ҳусайн ибн Қайс Роҳабийдан эса кўплаб ҳадис тўпламларда ривоятлар келгани маълум бўлди. Жумладан, Ҳокимнинг икки шайхнинг шартларига кўра саҳиҳлик даражаси етган, аммо икки «Саҳиҳ»га киритилмаган ҳадислар жамланган «Мустадрак» асарида ундан иккита ривоятни келтирилиб, уларнинг исноди саҳиҳ экани таъкидлангани маълум бўлди (Hokim Naysoburiy, 1990:2:36, 22:4:104). Байҳақий эса «Сунан ал-кубро»да ушбу ровийдан қилинган ривоят келтириб, ровий заиф экани ҳамда унинг ҳадиси ҳужжат сифатида қабул қилинмаслигини айтади (Bayhaqiy, 2003:3:241). Таҳлиллардан маълум бўладики, Имом Бухорий «тарока фуланун ҳадийсаҳу» иборасини «матрук ал-ҳадис» иборасидан енгил даражада ишлатган.

Асарда «таракаҳу» лафзи билан жарҳ этилган 25 нафар ровийлардан 4 нафари Аҳмад (Buxoriy, b:1:178:543, 1:347:1093, 1:361:1145, 6:30:1587), 6 нафари Ибн Муборак (Buxoriy, b:1:171:513, 1:323:1013, 1:372:1179, 1:414:1318, 2:292:2513, 3:310:1055), 8 нафари Яҳё ибн Саид Қаттон (Buxoriy, b: 1:101:283, 1:171:513, 1:372:1179, 1:399:1270, 2:292:2513, 6:252:2319, 6:352:2608, 6:499:3107), 1 нафари Ибн Нумайр (Buxoriy, b:1:178:543), 6 нафари Абдураҳмон ибн Маҳдий (Buxoriy, b:1:101:283, 1:346:1091, 1:372:1179, 2:210:2223, 2:292:2513, 3:451:1505), 1 нафари Сулаймон ибн Ҳарб (Buxoriy, b:4:291:2862), 1 нафари Шуъба (Buxoriy, b:8:339:3235), 1 нафари Вакиъ (Buxoriy, b:3:205:70), 1 нафари Ибн Авн (Buxoriy, b:1:409:1307) томонидан «тарк этилган»и қайд этилган.

Асарда «таракаҳу» лафзи билан жарҳ этилган ровийларнинг ҳар уч асарда учрайдиган 18 нафаридан 5 нафари (28 %и) ҳамда фақатгина «ат-Тарих ал-кабир»да учрайдиган 2 нафар, жами 7 нафари – Муҳаммад ибн Соиб Калбий, Муҳаммад ибн Умар Воқидий, Айюб ибн Хут, Усмон ибн Миқсам Баррий, Равҳ ибн Мусофир, Исҳоқ Абулғасн ҳамда Замъа ибн Солиҳ Маккийлардан ҳадис тўпламларида ривоятлар келтирилгани масаласи ўрганилганда қуйидагилар маълум бўлди.

Муҳаммад ибн Соиб Калбийдан «сиҳоҳи тисъа» тўпламларида ривоятлар келмаган бўлса-да, Дорақутнийнинг «Сунан»да ундан бир ривоят келтирилади. Эътиборлиси, ривоят охирида Дорақутний унинг «матрук» экани ҳамда унинг Абу Солиҳдан қилган барча ривоятлари ёлғон экани тўғрисидаги ривоятни келтиради (Doraqutniy, 2004:5:228).

Муҳаммад ибн Умар Воқидийдан ҳадис тўпламларида кўплаб ривоятлар келтирилган. Жумладан, «Сунан Дорақутний»да ундан 7 та (Doraqutniy, 2004:1:304, 1:487, 3:71, 5:169, 5:424, 5:460, 5:517), «Мустадрак»да эса ундан 10 та ривоятни келтиради (Hokim Naysoburiy, 1990:2:599, 2:609, 3:64, 3:66, 3:177, 3:296, 3:328, 3:495, 3:639).

Айюб ибн Хутдан «сиҳоҳи ситта» тўпламларидан бири ҳисобланган Абу Довуднинг «Сунан»ида бир ривоят келтирилганини кўриш мумкин. Аммо, бу унинг Абу Довуд томонидан ишончли ровий деб ҳисобланганини англатмайди. Зеро, муҳаддиснинг ўзи ушбу ҳадиснинг «мункар» эканини, исноддаги Айюб исми Айюб Сухтиёнийни англатмаслигини таъкидлайди (Abu Dovud, 2009:5:636). Шунингдек, ушбу ровийдан Ибн Можжа «Сунан»да 1 та (Ibn Mojja:4:444), Дорақутний эса «Сунан»да 2 та (Doraqutniy, 2004:1:298, 11:1:299) ривоят келтиришганини ҳам кўриш мумкин.

Равҳ ибн Мусофирдан ҳам ҳадис тўпламларида ривоятлар деярли учрамайди. Фақатгина, Байҳақийнинг «ас-Сунан ал-кубро»сида ундан 1 та ривоят келтирилиб, Равҳнинг заиф экани ҳам қайд қилинганини кўриш мумкин (Bayhaqiy, 2003:9:181].

Усмон ибн Миқсам Баррийдан ҳадис тўпламларида бир қанча ривоятлар келтирилган бўлиб, Дорақутний «Сунан»да келтирган ривояти шулар жумласидандир (Doraqutniy, 2004:4:446).

Исҳоқ Абулғасндан машҳур ҳадис манбаларида ривоятлар келмаган.

Замъа ибн Солиҳ Маккийдан ҳадис тўпламларида жуда кўп ривоят келган. Жумладан, ундан олти саҳиҳ тўпламларидан ҳисобланган Термизийнинг «Сунан»ида 2 та (Termiziy, 1975:6:15, 21:6:129), Ибн Можжанинг «Сунан»ида эса 8 та (Ibn Mojja:1:118, 1:167, 1:328, 1:540, 1:622, 2:1131, 2:1225, 2:1318) ривоят келтирилганини кўриш мумкин. Шу билан бирга, Ҳоким «Мустадрак»да ундан 6 та ривоят келтириб, уларнинг исноди «икки шайх»нинг шартларига мос келиши, Замъанинг «матрук» ровийлардан эмаслигини таъкидлаганини ҳам кўриш мумкин (Hokim Naysoburiy, 1990:1:390, 1:588, 3:186, 3:231, 4:15, 4:156).

Мазкур ровийларнинг ҳолатидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, бир ёки бир нечта муҳаддислар томонидан «тарк» этилган ровийларнинг барчаси ҳам жуда заиф даражада эмас. Бухорий томонидан уларнинг ким томонидан «тарк» этилганини таъкидланишидан мақсад ҳам уларнинг жарҳдаги даражаси нисбатан енгил эканига ишора бўлиши мумкин.

Асарда «таракуҳ» лафзи билан жарҳ этилган ҳамда «ат-Тарих ал-авсат» ҳамда «аз-Зуафо ас-

сағир»да такрорланган 15 нафар ровийлардан 5 нафари (30%и) – Исҳоқ ибн Абдуллоҳ, Ҳакам ибн Заҳир, Зиёд ибн Маймун, Аббод ибн Касир ва Анбаса ибн Абдураҳмонлардан ҳадис тўпламларида ривоятлар келганлиги масаласини ўрганиш мақсад қилинди.

Исҳоқ ибн Абдуллоҳ ибн Абу Фарвадан ҳадис тўпламларида кўплаб ривоятлар келтирилган. Жумладан, Ибн Можжа «Сунан»да ундан 4 та ривоятлар келтиради (Ibn Mojja:1:551, 1:627, 2:888, 2:894). Дорақутний эса, ундан 7 та ривоят келтириб, уларнинг 1 тасида Абу Фарванинг «заиф» эканини қайд қилади (Doraqutniy, 2004:2:102, 2:196, 2:391, 4:63, 4:131, 4:173, 4:309).

Ҳакам ибн Заҳир Абу Муҳаммаддан Дорақутнийнинг «Сунан»ида 1та ҳадис ривоят қилинган (Doraqutniy, 2004:2:67).

Зиёд ибн Маймун Абу Амора Басрий Сақафийдан эса ҳадис тўпламларида ривоятлар учрамайди.

Аббод ибн Касир Сақафий Басрий ҳам ҳар уч асарда жарҳ этилган ровийлар қаторига кирса-да, ҳадис тўпламларида ундан кўплаб ривоятлар келтирилганини кўриш мумкин. Жумладан, Ибн Можжанинг «Сунан»ида ундан 3 та ривоят келтирилган (Ibn Mojja:1:469, 14:2:867, 14:2:1302). Дорақутний ҳам ундан ривоятлар келтирганини кўриш мумкин. Жумладан, «Сунан»да 4 та ривоятлар келтиради (Doraqutniy, 2004:1:282-283, 1:432, 5:83, 5:365).

Анбаса ибн Абдураҳмон Қураший ҳам мазкур гуруҳдаги ровийлардан ҳисобланиб, ҳадис тўпламларида ундан кўплаб ривоятлар келган. Жумладан, олти саҳиҳ тўпламларнинг бири ҳисобланган Термизийнинг «Сунан»ида ундан 2 та ривоят келтирилган (Termiziy, 1975:3:351, 4:356). Эътиборлиси, Термизий ушбу ривоятларни келтириш асносида Анбасанинг «заиф», ҳадиснинг эса, «мункар» эканини таъкидлайди. Таҳлиллардан хулоса қилиш мумкинки, «таракуҳ» лафзи ҳам муаллифнинг эҳтиётқорлиги сабабидан қўлланган жарҳ ибораларидандир. Зеро, мазкур ровийларнинг баъзиларидан саҳиҳ тўпламларда ҳам ривоятлар келган бўлса-да, уларда ушбу ровийлардан келтирилган ривоятга ровийнинг жарҳ этилгани ҳам илова қилинганини кўриш мумкин. Бу бир томондан, Имом Бухорийнинг жарҳ ва таъдил имоми сифатидаги мавқеи, яъни бошқа муҳаддисларнинг унга эргашганини далиллайди.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, «мункар ал-ҳадис» ибораси аксар ҳолда ровийнинг ўзидан кўра ишончлироқ ровий ривоятига ихтилофли бўлган ҳадис ривоят қилишига (шоз) нисбатан ишлатилади. Имом Бухорий томонидан ушбу атамага нисбатан берилган таъриф «сиҳоҳи ситта» муаллифлари қарашлари билан мувофиқ келади. Буни мазкур ровийларнинг ушбу тўпламларда ривоятлар келмагани ҳам тасдиқлайди.

«Матрук ал-ҳадис», «тарака», «таракаҳу фулан» ва «таракуҳ» каби шаклларда ривояти тарк этилувчи ровий учун қўлланилган атамалар унинг ривоятларини рад этиш учун асос бўлмайди. Зеро, ушбу ровийлардан баъзиларидан саҳиҳ тўпламларда ривоятлар келтирилмаган бўлса, бошқаларидан бир қанча ривоятлар учрайди. Уларнинг аксариятидан дастлабки ҳадис тўпламларида ривоятлар келтирилмаган бўлса-да, кейинги давр муаллифлари тўпламларида ҳадислар келтирилган.

Дорақутний, Байҳақий ва Ҳокимлар Бухорий томонидан «мункар ал-ҳадис» ва «матрук ал-ҳадис» сифатида таърифланган баъзи ровийлардан ривоятлар келтирганлар. Ушбу ровийлар баъзи ўринларда заиф сифатида баҳоланган бўлишса, бошқа ўринларда Имом Бухорий ва Муслим шартларига кўра саҳиҳ сифатида баҳоланганини ҳам кўриш мумкин.

АБАДИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Abdulhay Laknaviy. Ar-Raf'u va at-takmil fiy al-jarh va at-ta'dil. Halab: Matba al-matbuot al-islamiyya, 1987. – 432 b.
2. Abu Bakr Bayhaqiy, Ahmad ibn Husayn ibn Ali ibn Muso Xusravjirdiy Xurosoniy. As-Sunan al-kubro. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya, 2003. – 10 j.
3. Abu Dovud, Sulaymon ibn Ash'as Ibn Ishoq Azdiy Sijistoniy. Sunan Abu Dovud. Dor ar-risola al-olamiyya, 2009. – 7 j.
4. Ahmad ibn Hanbal, Abu Abdulloh Ahmad ibn Muhammad ibn Hanbal. Musnad al-imom Ahmad ibn Hanbal. Bayrut: Muassasa ar-risola, 2001. – 8 j.
5. Ali Qoriy, Ali ibn Sulton Muhammad. Sharh nuxba al-fikr fiy mustalahat ahl al-asar. Bayrut: Dor al-arqam, nashr yili ko'rsatilmagan.
6. Asqaloniy, Ahmad ibn Ali ibn Hajar. Hadyu as-sari muqaddimatu fathil-bari. Riyoz, 2001. – 524 b.
7. Bayhaqiy, Ahmad ibn Husayn ibn Ali ibn Muso Xusravjirdiy Xurosoniy. As-Sunan al-kubro. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya, 2003.
8. Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. At-Tarix al-avsat. Halab: Maktaba dor at-turos, 1977. – 2 j.
9. Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. At-Tarix al-kabir. Haydarobod: Doira al-maorif al-usmoniyya, nashr yili ko'rsatilmagan. - 9 j.
10. Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Az-Zuafo as-sag'ir. Halab: Dor al-va'y, 1976. – 124 b.
11. Doraqutniy, Abulhasan Ali ibn Umar ibn Ahmad. Sunan ad-Doraqutniy. Bayrut: Muassasa ar-risala, 2004. – 5 j.

12. Hokim Naysoburiy, Abu Abdulloh Hokim Muhammad ibn Abdulloh. Al-Mustadrak ‘ala as-Sahihayn. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya, 1990. – 4 j.
13. Ibn Mojja, Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazid Qazviniy. Sunani Ibn Mojja. Halab: Dor ihyo al-kutub al-’arabiyya, nashr yili ko’rsatilmagan. – 2 j.
14. Jamoliddin Abdulloh ibn Yusuf ibn Muhammad Zay’aliy. Nasb ar-roya li-ahadis al-hidoya ma’a hoshiyatih bag’iyya al-alma’iy fiy taxrij az-Zayla’iy. Bayrut: Muassasa ar-rayyon li at-tiba’a va an-nashr, 1997. – 4 j.
15. Maxsudov, Davronbek (2019) «THE DEVELOPMENT OF TRANSMITTED AND RATIONAL TAFSIRS,» The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 1 , Article 9.
16. Murodov, Doniyor (2019) «About the genre of Arbain,» *The Light of Islam*: Vol. 2019 : Iss. 1 , Article 4.
17. Saxoviy, Muhammad ibn Abdurrahmon. Fath al-mug’is bisharhi alfiya al-hadis lil-Iroqiy. Misr: Maktaba as-sunna, 2003. – 4 j.
18. Sayyid Abdulmajid G’avriy. Mavsu’a ulum al-hadis va fununuh. - Damashq: Dor Ibn Kasir, 2007. – 3 j.
19. Suyutiy, Abdurahmon ibn Abu Bakr. Tadrib ar-roviy fiy sharhi taqrib an-Navaviy. SAP: Dor tiyba, nashr yili ko’rsatilmagan. – 2 j.
20. Tabaroniy, Sulaymon ibn Ahmad ibn Ayyub. Al-Mu’jam al-avsat. Qohira: Dor al-haramayn, nashr yili ko’rsatilmagan. – 10 j.
21. Tabaroniy, Sulaymon ibn Ahmad ibn Ayyub. Al-Mu’jam al-kabir. Qohira: Maktaba ibn Taymiyya, 1994. – 25 j.
22. Tabaroniy, Sulaymon ibn Ahmad ibn Ayyub. Al-Mu’jam as-sag’ir. Bayrut: al-Maktab al-islomiy, 1985. – 2 j.
23. Termiziy, Abu Iso Muhammad ibn Iso. Sunan. Misr: Mustafo Bobiy Halabiy, 1975. – 5 j.
24. To‘rayev, No‘’monjon (2019) «THE APPEARANCE OF THE SCIENCE OF «JARH AND TA’DIL» AND ITS DEVELOPMENT IN THE FIRST TWO CENTURIES,» *The Light of Islam*: Vol. 2019 : Iss. 2 , Article 6.
25. Zahabiy, Muhammad ibn Ahmad. Siyar a’lom an-nubalo. Bayrut: Muassasa ar-risola, 2001. – 18 j.